

مجله علمی - پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان
دوره دوم، شماره بیست و ششم و بیست و هفتم
پاییز و زمستان ۱۳۸۰، صص ۷۶ - ۵۵

بررسی تأثیرات متقابل فرهنگی میان دو فرهنگ عمده در شهرستان همدان (۱۳۷۵-۱۳۴۵)

دکتر رحیم فرخ‌نیا*

چکیده

این پژوهش در ابتدا با استفاده از رویکرد همزمان، به مطالعه تغییرات فرهنگی ایجاد شده در میان ترک‌های اطراف همدان، پس از وارد شدن آنها به محیط جدید فرهنگی - اجتماعی (شهر همدان) پرداخته است و پس از آن دو قوم ترک‌زبان اطراف و ساکن همدان را که چندین دهه از هم جدا بوده‌اند، با یکدیگر تطبیق داده که این امر با تطبیق ویژگیهای مختلف سه فرهنگ (ترک‌زبان‌های اطراف همدان، ترک‌زبان‌های ساکن همدان و فارس‌زبان‌های ساکن همدان) در یک جدول هماهنگ صورت گرفته است. گرچه ترک‌های ساکن همدان در گذشته جزئی از ترک‌های اطراف همدان بوده‌اند اما فرهنگ آنها در طول روزگاران گذشته دگرگونیهای زیادی پذیرفته است. در تطبیق داده‌های میان فرهنگی، فهرستی از ویژگیهای فرهنگی تغییر یافته و نیافته به صورت مجموعه‌ای از ویژگیهای فرهنگی نشان داده شده است.

واژه‌های کلیدی

رویکرد همزمان، تطبیق ویژگیها، میان فرهنگی، ویژگیهای فرهنگی، تغییرات فرهنگی، تغییرات اجتماعی، تقابل فرهنگی.

مقدمه

تغییر فرهنگی، پدیده‌ای کلی است و فرآیند تغییر در طول زمان سبب پویایی در فرهنگها می‌شود. پدیده فرهنگی، به‌عنوان پدیده‌ای جدا از سایر پدیده‌ها قابل مطالعه نیست. ضمناً تغییرات فرهنگی را باید در مقابل خصلت پایداری فرهنگی مطالعه کرد. به تعبیر بارنت در تغییرات فرهنگی سه انگاره مد نظر عبارت‌اند از: تکامل تدریجی، نشر فرهنگی و فرهنگ‌پذیری که در هر سه مورد انگاره اختراع یا نوآوری، مستتر است. تغییرات فرهنگی، اولین شکل سازگاری بشر نسبت به تغییرات محیط پیرامون است. گرچه تغییرات گوناگون فرهنگی را با سازگاری از طریق تکامل زیستی متفاوت دانسته‌اند، اما آن را به شکل ادامه تکامل زیستی نیز به حساب آورده‌اند. تکامل فرهنگی با تکامل زیستی با منشأ درونی و بیرونی در سطح کلی شباهت دارد. هر تغییری احتمالاً تغییر بعدی را به دنبال دارد. تفاوت در این است که تغییرات فرهنگی بیشتر معنی‌دار است و از فرهنگی به فرهنگ دیگر قابل نشر است و در تمام زندگی فرد نیز می‌تواند رخ دهد (P. 20 / 11).

دگرگونی در انسانها و روابط متقابل اجتماعی ایشان مورد توجه سازمانهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی است، به‌طور کلی فرآیندهای پیچیده صنعتی شدن و رشد شهرنشینی، توسعه ارتباطات، شهرها و روستاها به این دگرگونیها شتاب بسیار داده است. پژوهشگران علوم اجتماعی به تجزیه و تحلیل شکل تغییر و پایداری آن در برابر تغییر و موانع آن علاقه‌مندند. امروزه تغییر اجتماعات عشایری و روستایی و تماس ایشان با جوامع شهری، موجبات ادغام قومیت‌های مختلف را در همدیگر فراهم آورده اما؛ به‌گونه‌ای که حاصل ادغام این خرده‌فرهنگها در یکدیگر مشکلات و مسائلی را برای برنامه‌ریزان ایجاد کرده است. بنابراین، مطالعه تغییرات فرهنگی و اجتماعی، با ابعاد کاربردی و نظری می‌توانند به مطالعه میان فرهنگی از سازگاری، نظام ارزشی و تغییرات خرده‌فرهنگها بینجامد. درضمن، تحقیق درباره تغییرات فرهنگی و اجتماعی زمانی سودمند خواهد بود که پاره‌ای از موانع را از سر راه بردارد.

نگارنده در این پژوهش، با استفاده از رویکرد همزمان، به مطالعه تغییرات فرهنگی و اجتماعی بین سالهای ۱۳۴۵ تا ۱۳۷۵ در میان ترک‌های اطراف همدان، پس از

وارد شدن آنها به محیط جدید فرهنگی - اجتماعی (شهر همدان) پرداخته است؛ پس از آن، دو قوم ترک‌زبان اطراف و ساکن همدان را، که چندین دهه از هم جدا بوده‌اند، با یکدیگر مقایسه کرده است. این امر با تطبیق ویژگیهای مختلف سه خرده‌فرهنگ (ترک‌زبان‌های اطراف همدان، ترک‌زبان‌های ساکن همدان و فارس‌زبان‌های ساکن همدان) در یک جدول هماهنگ صورت گرفته است. در تطبیق داده‌های میان‌فرهنگی، فهرستی از ویژگیهای فرهنگی تغییر یافته و تغییر نیافته، به صورت مجموعه‌ای از ویژگیهای فرهنگی، نشان داده شده است.

طرح مسأله

این پژوهش در محدوده جغرافیایی استان همدان انجام شده و تغییرات فرهنگی و اجتماعی را در فاصله سالهای ۱۳۴۵ تا ۱۳۷۵، در نتیجه برخورد فرهنگی بین دو فرهنگ عمده فارس و ترک، بررسی کرده است.

شهر همدان، به‌عنوان یکی از قدیمی‌ترین شهرهای ایران، محل سکونت فارس‌زبانان است؛ اما اطراف آن را شهرها و روستاهای عمدتاً غیر فارس‌زبان (ترک، لر و کرد) تشکیل داده است. ترک‌زبانان، از ششصد سال پیش، از شهرها و روستاهای اطراف همدان مهاجرت تاریخی گسترده‌ای بدین شهر انجام داده‌اند، که تاکنون نیز ادامه یافته است. این مهاجرتها ساختار فرهنگی نامتجانسی در شهر پدید آورده است؛ به‌گونه‌ای که مدیران استان را در برنامه‌ریزی فرهنگی و عمرانی دچار مشکل کرده است. بی‌شک با شناخت زمینه‌های فرهنگی اقوام مختلف ساکن شهر همدان برنامه‌ریزی فرهنگی، اجتماعی و عمرانی در شهر آسانتر خواهد بود.

از سوی دیگر، در محدوده استان همدان پژوهشهای جامعه‌شناختی و مردم‌شناختی درباره تأثیر خرده‌فرهنگ‌ها بر یکدیگر صورت نگرفته است، لذا پژوهش حاضر با همه کاستیهایش، از این نظر یک نوآوری به‌شمار می‌رود. نگارنده امیدوار است این پژوهش، علاوه بر آنکه نشان‌دهنده پاره‌ای از تنگناهای فرهنگی و اجتماعی در برنامه‌ریزی شهر همدان باشد، سایر پژوهشگران را نیز به این مسأله علاقه‌مند سازد.

هدف پژوهش

هدف از این پژوهش، شناسایی تفاوتها و تشابه‌های بین فرهنگ فارس‌زبانان همدانی و ترک‌زبانان ساکن همدان است. بعد از مهاجرت ترک‌ها به شهر همدان، دو فرهنگ عمده (ترک و فارس) سالیان متمادی با هم در تماس بوده‌اند، که به‌طور قطع هر کدام در این مسیر دستخوش تغییرات و تحولات شده‌اند. در عین حال پاره‌ای از ویژگیهای فرهنگی خود را نیز حفظ کرده‌اند. در این مطالعه، سعی بر این است که فرایندها و ساز و کارهایی که باعث تغییر و یا حفظ عناصر فرهنگی شده‌اند، ردیابی شود و تصویری کمی و کیفی نیز از هر دو فرهنگ به‌منظور تطبیق آنها با یکدیگر ارائه گردد، برای این‌کار تصویری از سه خرده‌فرهنگ به‌منظور تطبیق آنها با یکدیگر به‌شرح زیر ارائه گردید.

۱- تصویری از فرهنگ اصیل فارس همدانی

۲- تصویری از فرهنگ اصیل ترک‌زبانان ساکن روستاها و شهرهای اطراف همدان

۳- تصویری از فرهنگ ترک‌های ساکن همدان البته بعد از تماس و ارتباط با فرهنگ فارس‌زبانان همدانی

روش پژوهش

از آنجا که این پژوهش از نوع مردم‌نگاری است؛ بنابراین شیوه مناسب این تحقیق روش تطبیقی خواهد بود. در ضمن به دلیل عدم انجام مطالعاتی از این نوع در گذشته، رویکرد هم‌زمان که برای توصیف نظامهای فرهنگی پیچیده متغیر و شناخت دگرگونی از نظامی به نظام دیگر مورد استفاده قرار می‌گیرد و تطبیق میان فرهنگی، وافی به مقصود دانسته شد. دو فرهنگ فارس و ترک در قالب سه خرده‌فرهنگ (فارس همدانی، ترک ساکن همدان و ترک‌های ساکن اطراف همدان) در یک جدول هماهنگ سدون و ویژگیهای فرهنگی با یکدیگر تطبیق داده شده‌اند، اما به دلیل پیچیدگی خاص این پژوهش از فنون پرسشنامه، مصاحبه و مشاهده مشارکتی و مطالعه موردی نیز استفاده شده است. پس از تعیین محدوده مطالعه، با استفاده از مدل تطبیقی سعی شده تا جزئیات فرهنگی مناطق مختلف شهرستان همدان معین گردد، هدف از این کار، تطبیق کامل مردم‌نگاری از هر دو قوم (فرهنگ) بوده است که در آن «ویژگی فرهنگی» کوچکترین جزء قابل شناسایی در درون فرهنگ قلمداد شده و به‌عنوان واحد تطبیق انتخاب گردیده است.

فرضیات پژوهش

این پژوهش از نوع مطالعه زمینه فرهنگی است که در چهارچوب مطالعات مردم‌نگاری مفهوم پیدا می‌کند. فرضیات پژوهش به شرح زیر است:

۱- به نظر می‌رسد داده‌هایی که ترک‌زبانان اطراف شهر همدان به ما عرضه کرده‌اند گویای فرهنگی است که توسعه آن محصول پویایی درون‌گروهی ایشان است. بنابراین، این داده‌ها به‌عنوان منبع اصیل فرهنگ ترک‌زبان‌ها تلقی می‌شود؛

۲- اما داده‌هایی که از ترک‌های ساکن همدان گردآوری شده است، به‌عنوان فرهنگ تغییر یافته ترک‌ها تلقی می‌شود؛

۳- داده‌هایی که از فارس‌زبان‌های همدانی گردآوری شده است، به‌عنوان فرهنگ اصیل همدانی تلقی می‌گردد. به‌خصوص داده‌های محله‌های قدیمی و کمتر دست‌خورده شهر همدان؛

۴- داده‌هایی که فارس‌زبان‌های همسایه و همجوار ترک‌های مهاجر همدانی به ما عرضه کرده‌اند، به‌عنوان فرهنگ تغییر یافته فارس‌زبان‌های همدانی تلقی می‌شود؛

سابقه پژوهش

برابر بررسی‌های انجام شده، تاکنون در داخل کشور در زمینه تحولات اجتماعی از این دست تحقیقی صورت نگرفته؛ اما پژوهش‌های مشابهی درباره روستاهای ایران انجام شده است. به‌عنوان مثال لسایی زاده (۱۳۶۹) از دیدگاه جامعه‌شناختی و در چهارچوب نظریات توسعه، به چگونگی تغییرات اجتماعی در روستاها از آغاز اصلاحات ارضی تا سال ۱۳۶۹ پرداخته و پیامدهای آن را بررسی کرده است، اما در خارج از کشور پژوهش‌های زیادی در زمینه تغییرات فرهنگی صورت گرفته است که در زیر به سه مورد آن اشاره می‌شود:

تایلر از تشابه ظاهری بین بازی پاتولی (Patolli) بازی آرتکی، با پاچیزی (Pachisi) بازی هندی، به‌عنوان تطبیق ویژگی فرهنگی یاد کرد و با تطبیق قواعد بازی و شیوه برد و باخت، به رابطه ژنتیکی آنها اشاره نمود. در ۱۹۳۹ تیم پیمایش فرهنگی دانشگاه کالیفرنیا فهرستی از ویژگی‌های فرهنگی قبایل آن منطقه، به‌منظور شناخت

تغییرات درونی فرهنگ و تشابهات آن ارائه داد. هدف واقعی تحقیق تطبیق ثبت وجود یا عدم وجود عنصر فرهنگی بود، تا بدان وسیله ضریب همبستگی نشان داده شود. در سال ۱۹۷۷، اترین^۱ برای تطبیق فرهنگی در آمریکا جدولی از ویژگیهای فرهنگی بین چند فرهنگ را تهیه کرد و با تطبیق عناصر مختلف آنها کوشید به ساز و کارهایی که باعث تغییر یا پایداری عناصر فرهنگی شده بود، دست یابد.

زمینه نظری پژوهش

اغلب پژوهشهای تغییرات فرهنگی در چارچوب نظریه‌های تکامل فرهنگی در اشاعه و کارکردگرایی انجام می‌شوند. پژوهش حاضر نیز، علاوه بر آنکه از منظر تکامل فرهنگی به مسأله نگرینسته، تغییرات فرهنگی را در مقابل خصلت پایداری فرهنگی سنجیده است.

در نظریه تکامل فرهنگی، باور این است که فرهنگ، به‌طور کلی، از یک نقطه ابتدایی شروع شده و پس از گذشتن از مراحل نسبتاً پیچیده‌تر، به شکل تمدن کنونی رسیده است؛ البته هر جامعه‌ای مراحل توسعه و رشد خود را به ترتیب یکسان طی نمی‌کند. مکتب تکامل فرهنگی و روش تطبیقی به‌حدی به یکدیگر نزدیک‌اند که معادل هم محسوب می‌شوند (۷ / ص ۲۲). علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

در این مکتب برای بازسازی مراحل رشد و توسعه فرهنگی از روش تطبیقی استفاده می‌شود و فرهنگها و آداب و رسوم معاصر، در یک توالی منطقی بر مبنای مراحل واقعی تکامل، ترسیم می‌شوند. در این روش از مدارک تاریخی، علی‌رغم کمبود یا ضعف آنها، برای استنتاج و ترسیم منشأ اشیا و مقولات مبتنی بر اصول تکاملی استفاده می‌شود. «با به‌کارگیری این روش معلوم شد که فرهنگهای پیچیده و صنعتی غرب هنوز برخی از جنبه‌های سنتی و عناصر قدیمی را در خود حفظ کرده‌اند» (۲ / ص ۶۳).

لافتیو^۲ حدود ۱۵۰ سال پیش برای شناخت فرهنگهای باستانی از روش تطبیقی استفاده کرد و این کار در بازسازی تکامل فرهنگی مورد توجه تکامل‌گرایان

قرار گرفت. مکتب تکامل فرهنگی، با استفاده از روش تطبیقی، در سده نوزدهم به «اصل بقای» ادوارد تایلر توجه نمود؛ این اصل به عادات و عناصر فرهنگی بازمانده از دوره‌های قبل در فرهنگ معاصر تأکید می‌ورزد.

عوامل مؤثر بر مهاجرت ترک‌های اطراف، به شهر همدان گرچه در اینجا قصد پرداختن به مسأله مهاجرت را نداریم، اما هرگاه صحبت از تغییرات فرهنگی و اجتماعی است، نمی‌توان پدیده مهاجرت را نادیده گرفت. اگر بخواهیم به‌طور مختصر علل مهاجرت ترک‌های اطراف شهر همدان را به داخل شهر برشمردیم، باید بگوییم که:

مهاجرت آنها به داخل شهر تابع شرایط خاص زمانی و مکانی جدید نیست، بلکه از زمان استیلای سلجوقیان بر این منطقه، مهاجرت ترکان نیز به شهر همدان به‌طور مستمر وجود داشته است. در اینجا، در سه مقطع جداگانه، به بررسی این پدیده می‌پردازیم:

- سده‌های پنجم و ششم (مهاجرت ترکان سلجوقی)

- از اواسط سده دوازدهم (اواسط قاجاریه)؛

- از دهه چهل سده چهاردهم (از زمان اصلاحات ارضی تا امروز).

اولین مهاجرت ترکان به شهر همدان در سده‌های پنجم و ششم بوده است. در زمان ملک‌شاه سلجوقی، ترکمانان به آذربایجان آمدند و به‌زودی شهرهایی مانند گنجه، خوی، ارومیه، همدان از ترکمن‌ها پر شد و شهر خوی ترکستان ایران لقب گرفت (۱۰/ص ۱۶۸-۱۷۲). همچنین دکتر عنایت‌الله رضا بر این عقیده است که نفوذ ترکان در زمان فرمانروایی سلجوقی صورت گرفت:

«این زمان سراسر خراسان بزرگ، ماوراءالنهر، بلخ، گرکان، طبرستان، خوارزم، همدان، دینور، حلوان، ری، اصفهان و آذربایجان به تصرف غزان سلجوقی در آمد (۳/ص ۱۵۰).

اما مهاجرت دوم آنها در اواسط سده دوازدهم بوده است، که در این مقطع جامعه روستایی ایران به تدریج دچار تحولاتی شد. از یک سو جمعیت افزایش یافت، و از سوی

دیگر با توسعه بازرگانی و اقتصادی، کالاهای خارجی ارزان قیمت رواج پیدا کرد. این وضعیت باعث شد تا صنایع بومی مانند قالی بافی، گلیم بافی و غیره که قسمتی از درآمد روستاییان منطقه را تأمین می‌کرد رو به نابودی بگذارد و عاملی شود برای تشویق روستاییان جهت مهاجرت به شهر همدان. عوامل دیگری که در این ارتباط می‌توان نام برد، عبارت‌اند از: افزایش جمعیت روستاییان، به هم خوردن تعادل دخل و خرج آنها و رشد صناعی چون چرم‌سازی و شیشه‌سازی در شهر همدان.

مهاجرت سوم از دههٔ چهل سدهٔ چهاردهم و بعد از اصلاحات ارضی آغاز گردید که تا به امروز هم ادامه دارد. این مقطع با تغییرات اجتماعی و فرهنگی قابل توجهی همراه بوده است که هدف ما نیز در اینجا پرداختن به تغییراتی است که بعد از اصلاحات ارضی و انقلاب اسلامی حادث شده است.

جمعیت شهرستان همدان در سه دههٔ اخیر

در سال ۱۳۴۵، مساحت شهرستان همدان ۱۳۵۵۲ کیلومتر مربع و جمعیت کل آن ۵۵۱۷۰۵ نفر گزارش شده است.

آن زمان، همدان از نظر تقسیمات کشوری فرمانداری کل محسوب می‌شده است. در سال ۱۳۵۵، جمعیت آن به ۶۸۱۹۴۱ نفر و در سال ۱۳۶۵ به ۹۴۰۰۲۳ نفر افزایش می‌یابد که در مدت پنج سال ۲۷/۴۵ درصد افزایش جمعیت را نشان می‌دهد. میزان رشد طبیعی جمعیت در این شهر در سالهای ۱۳۶۵ تا سال ۱۳۷۰، برابر ۲/۱۶ درصد بوده، در حالی که در سطح استان همدان این افزایش ۱/۷۶ درصد بوده است. آمار و ارقام نشان می‌دهد که شهرستان همدان در سطح استان به قطب مهاجرپذیر تبدیل شده است، از طرف دیگر، اکنون ۷۵ درصد از جمعیت آن در شهرها و فقط ۲۵ درصد در روستاها زندگی می‌کنند. این در حالی است که درصد روستائینی در سطح استان همدان، معادل ۵۳ درصد است.

جدول ۱- تطبیق ویژگیهای جمعیتی شهرستان همدان در سه دهه اخیر
(۱۳۷۰-۱۳۶۵-۱۳۵۵-۱۳۴۵)

سال	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵
کل جمعیت	۵۵۱۷۰۵	۶۸۱۹۴۱	۹۴۰۰۲۳	۵۱۲۲۵۹
درصد جمعیت شهری	۲۹/۳	۳۳/۷۲	۶۸/۱	۷۱/۶۰
درصد جمعیت روستایی	۷۰/۷۰	۶۶/۲۸	۳۱/۱۹	۲۸/۴۰
جمعیت دهساله و بالاتر	۳۶۱۱۸۶	۳۰۶۸۷۳	۲۹۳۱۹۳	۲۰۰۲۹۳
درصد جمعیت فعال	۴۷/۸۰	۴۵	۳۹/۳۰	۳۹/۱۰
درصد جمعیت فعال در بخش کشاورزی	۴۸/۹۰	۴۰/۶۰	۴۰/۵۰	۳۹/۶۵
درصد جمعیت در بخش صنعت و معدن	۲۹/۳۰	۳۴/۷۰	۴۰/۸۵	۴۰/۲۵
درصد جمعیت بخش خدمات و بازرگانی	۲۱	۲۴/۵۰	۱۸/۷۰	۲۰/۱۰
تعداد خانوار	۱۰۹۰۳۰	۱۳۲۴۵۰	۱۷۷۷۳۸	۱۰۲۹۰۴
بُعد متوسط خانوار	۵/۰۶	۵	۵/۳۰	۴/۹۷
وسعت به کیلومتر	۱۳۵۵۲	۱۳۵۵۲	۱۳۰۶۲	۱۳۶۷۵
تراکم جمعیت	۴۰/۷۱	۵۰/۳۰	۷۲	۳۹/۳۹

مأخذ: گزارشهای سازمان برنامه و بودجه استان همدان در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵

تطبیق داده‌ها

در اینجا به تطبیق سه خرده فرهنگ مورد نظر (فارس‌زبان‌های همدان، ترک‌زبان‌های اطراف همدان، و ترک‌زبان‌های ساکن همدان) می‌پردازیم چون تأکید بر روی تغییرات فرهنگی آنهاست، لذا توجه اصلی به جانب تفاوتها و تشابه‌های این فرهنگهاست. همچنین تغییراتی که در فرهنگ ترک‌ها بعد از ورود به شهر همدان ایجاد شده، مد نظر قرار گرفته است. بنابراین، آن دسته از ویژگیهای این سه خرده فرهنگ که مناسب پژوهش حاضر بوده است، انتخاب شده و در یک جدول هماهنگ با یکدیگر تطبیق داده شده تا درجه تفاوتها و تشابهات آنها مشخص شود.

جدول ۲- فهرست تطبیقی ویژگیهای فرهنگی بین سه خرده‌فرهنگ

موضوع	ویژگی فرهنگی	فارسی‌زبانان همدان	ترک‌زبانان اطراف همدان	ترک‌زبانان ساکن همدان
محیط فیزیکی	کوهستانی جلگه‌ای	بلی خیر	بلی بلی	بلی خیر
الگوی استقرار	اسکان دایمی	بلی	اسکان دایمی نیمه کوچ نشینی محدود	بلی
تکنولوژی	کشاورزی	بلی	بلی	خیر / بلی محدود
امرار معاش	دامداری باغداری	خیر بلی	بلی	خیر / بلی محدود بلی
مشارکت اصلی در تأمین معاش	مردان	بلی	مردان / زنان	بلی
تقسیم‌کار	سن و جنس تخصص	خیر بلی	بلی خیر	خیر بلی
اقتصاد بومی	بازار فروش مبادله	بلی خیر	بلی بلی	بلی خیر
زبان	گویش همدانی زبان ترکی	فارسی	ترکی	ترکی / فارسی
الگوی لباس	جدید	بلی	نیمه سنتی	بلی
غذای اصلی سنتی	آبگوشت برنج أماج آشی	بلی خیر خیر	بلی خیر بلی	بلی بلی بلی

موضوع	ویژگی فرهنگی	فارسی‌زبانان همدان	ترک‌زبانان اطراف همدان	ترک‌زبانان ساکن همدان
غذای جدید	ماکارونی	بلی	خیر	بلی
	پروتئین دریایی	بلی	خیر	بلی
ازدواج	تک همسری	بلی	بلی / خیر	بلی
	چند زنی	خیر	بلی اما محدود	بلی خیلی محدود
ازدواج‌های خویشاوندی	عموزادگان دایی‌زادگان عمه‌زادگان خاله‌زادگان	بلی اما محدود	بلی	بلی
ازدواج مبادله‌ای	وجود دارد [قیز قیزا]	خیر	بلی	خیر
ازدواج ربایشی	وجود دارد	خیر	بلی کم	خیر
ازدواج لویرات	وجود دارد	به ندرت	تاحدودی	تاحدودی
ازدواج سورورات	وجود دارد	به ندرت	تاحدودی	تاحدودی
ازدواج نافبری	وجود دارد	خیر	بلی اما محدود	خیر
قواعد اسکان بعد از زناشویی	پدر مکانی	خیر	بلی	خیر
	نومکانی	بلی	بلی محدود	بلی
خانوار	هسته‌ای	بلی	حدود ۵۰ درصد	بلی
	پیوسته	خیر	حدود ۵۰ درصد	خیر
گروه تبار	پدر تباری	بلی	بلی	بلی
اقتدار	پدر سالاری	پدرسالاری محدود	پدرسالاری شدید	پدرسالاری

موضوع	ویژگی فرهنگی	فارسی‌زبانان همدان	ترک‌زبانان اطراف همدان	ترک‌زبانان ساکن همدان
شیوه همیاری	واره	خیر	بلی	خیر
	جار	خیر	بلی	خیر
جهیزیه	جهیزیه	بلی	بلی	بلی
	شیربها	بلی	بلی	بلی
توانه	وجود دارد	؟	بلی	؟
کینه خانوادگی	بدون تلافی	خیر	بلی + خیر	خیر
نزاع با گروه‌های دیگر	به طور مدام	خیر	گاهگاهی	خیر
مذهب	شیعه	بلی	بلی	بلی
یافتگی	قالیبافی و گلیم‌بافی	خیر / بلی خیلی محدود	بلی	بلی / محدود
تحصیل برای دختران	وجود دارد	بلی	محدود	بلی
رهبری سیاسی محل	وجود دارد	خیر	بلی	خیر

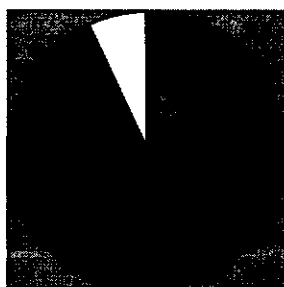
جدول بالا نشان می‌دهد که از ۳۰ ویژگی فرهنگی تطبیق شده، در ۱۸ مورد ترک‌های ساکن همدان ویژگیهای فارسی‌زبانان همدان را پذیرفته‌اند و در ۸ مورد هنوز ویژگیهای فرهنگی اصیل خود را حفظ کرده‌اند و در ۴ مورد نیز ویژگیهای جدید را بر حسب ضرورت به منظور سازگاری بیشتر با محیط جدید پذیرفته‌اند.

نگرش سه خرده فرهنگ نسبت به ابعاد خانواده در نمودار زیر به صورت تطبیقی نشان داده شده است.

ترک‌زبانان ساکن همدان	فارس‌زبانان همدان	ترک‌زبانان اطراف همدان
۶۳ درصد کم (۲ فرزند)	۶۶ درصد کم (۲ فرزند)	۶۱ درصد زیاد
۳۳ درصد زیاد (۳-۴)	۳۲ درصد زیاد (۳-۴)	۳۲ درصد کم
۴ درصد بی جواب	۲ درصد بی جواب	۷ درصد بی جواب

ترک‌زبانان ساکن همدان

ترک‌زبانان اطراف همدان

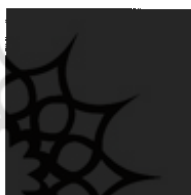
فارسی‌زبانان همدان

درصد	ترک‌زبانان ساکن همدان	درصد	ترک‌زبانان اطراف همدان
۸	۱- ازدواج عموزادگان	۱۵	۱- ازدواج عموزادگان
۷	۲- ازدواج دایی‌زادگان	۱۲	۲- ازدواج دایی‌زادگان
۶	۳- ازدواج عمه‌زادگان	۱۱	۳- ازدواج عمه‌زادگان
۱۲	۴- ازدواج خاله‌زادگان	۸	۴- ازدواج خاله‌زادگان
۱	۵- ازدواج با بستگان دیگر	۳	۵- ازدواج با بستگان دیگر
۴۴	۶- ازدواج با غیر وابستگان	۵۱	۶- ازدواج با غیر وابستگان

۱- هموزادگان

■ 15%
■ 8%

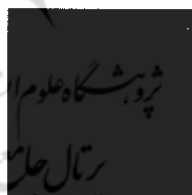
۲- دایی‌زادگان

■ 12%
■ 7%

۳- همه‌زادگان

■ 11%
■ 6%

۴- خاله‌زادگان

■ 8%
■ 12%

۶- غیر وابسته

■ 51%
■ 44%

۵- وابستگان دیگر

■ 3%
■ 1%

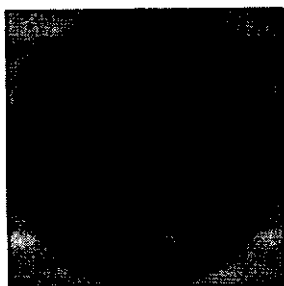
نمودار درصد ازدواج ترجیحی ترک‌زبانان ساکن همدان و اطراف

ترک‌های اطراف همدان	ترک‌های ساکن همدان
خانواده هسته‌ای ۹۱ درصد	۹۶ درصد
خانواده پیوسته ۷ درصد	۲ درصد
خانواده غیره ۲ درصد	۲ درصد

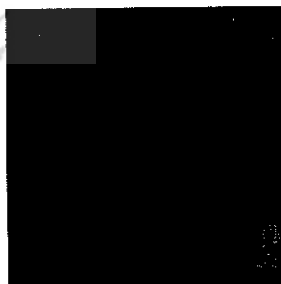

غیره

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

هسته ای

پیوسته

جدول ۳- تطبیق متوسط هزینه‌های خالص سالانه یک خانوار

سه خرده‌فرهنگ در سال ۱۳۷۴ واحد ریال

اقدام	فارس‌زبانان همدان***	ترک‌زبانان ساکن اطراف همدان**	ترک‌زبانان ساکن همدان*
گوشت	۴۶۶۵۶۳	۳۷۱۲۱۹	۴۸۱۳۰۰
ماهی و میگو	۶۴۴۰	۱۱۶۸	۵۲۲۹
میوه و سبزیها	۳۵۴۱۵۶	۲۵۶۷۶۳	۳۲۲۱۶۴
قند و شکر	۶۱۱۲۶	۸۰۹۲۲	۷۴۷۸۵
پوشاک و کفش	۶۱۷۰۳۰	۴۷۷۹۱۶	۵۹۶۲۱۱
بهداشت و درمان	۴۴۹۸۸۳	۱۵۷۷۷۶	۴۰۲۸۴۳
مسافرت	۷۲۰۰	۷۹۷۷	۷۴۲۲
وسایل آرایش و خدمات شخصی	۸۸۴۹۸	۶۶۸۶۷	۶۹۷۷۱
هزینه مذهبی و متفرقه	۱۲۱۱۹	۲۱۶۰۶	۱۸۵۴۱

* گردآوری شده توسط پژوهشگر.

** مأخذ: آمارنامه سازمان برنامه و بودجه استان همدان ۱۳۷۴.

جدول بالا نشان می‌دهد از ۹ قلم کالای مصرفی خانوارهای سه خرده‌فرهنگ که با هم تطبیق داده شده‌اند در همه موارد ترک‌زبانان ساکن همدان الگوی مصرف را از فارس‌زبانان همدانی به عاریه گرفته‌اند و این اقدام آنها در جهت سازگاری با محیط جدید فرهنگی است و در هیچ یک از موارد الگوی مصرف فرهنگ اصلی خود را حفظ نکرده‌اند.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

در زمان گردآوری مطالب مردم‌نگاری از ترک‌های ساکن همدان، یک فرض روشن این بود که ایشان به دلیل برخورد فرهنگی و تماس با فارس‌ها در قلمرو جدید فرهنگی - اجتماعی، مجموعه‌ای از تفاوت‌های ساختاری مردم‌نگاری را از خود بروز خواهند داد؛ اما در مقابل ترک‌های اطراف همدان چون دچار برخورد فرهنگی با فرهنگ‌های دیگر نشده‌اند، فرهنگ اصیل خود را بیشتر حفظ کرده‌اند. فرض دیگر این بود که: هر چند ترک‌های اطراف همدان طی سه دهه اخیر تغییرات فرهنگی چشمگیری نداشته‌اند، اما عواملی چون «اصلاحات ارضی» و «انقلاب اسلامی» بر کلیت فرهنگی آنها تأثیر گذاشته است. از آنجایی که عوامل یاد شده در سطح ملی جامعه ایران رخ داده است، تغییرات فرهنگی ترک‌های اطراف همدان را باید بیشتر ناشی از پویایی درونی فرهنگ آنها دانست که معمولاً آن را «تغییرات ساختاری» می‌نامند. اما ترک‌های ساکن همدان که گروهی مهاجر بوده‌اند و در جوار فارس‌زبان‌ها سکنا گزیده‌اند، در معرض فرآیندهای قومی تغییرات فرهنگی قرار گرفته‌اند به طوری که این تغییرات می‌تواند حاصل تماس فرهنگی میان ترک‌ها و فارس‌ها و یا ناشی از تأثیر محیط جدید باشد. هدف ما نیز در اینجا به طور کلی تجزیه و تحلیل تفاوتها و تشابهات بر حسب تغییر یا مقاومت ویژگیهای فرهنگی است.

همزیستی ترک‌های همدان با فارس‌زبان‌های آنجا قدمتی دیرینه دارد. فارس‌ها چون در بومگاه فرهنگ خویش زندگی می‌کنند، قاعدتاً دارای فرهنگ غالب‌تر هستند؛ زیرا فرهنگ و سنت آنها در طول تاریخ بر حسب نیاز و شرایط محیط آنها به وجود آمده است. اما ترک‌زبان‌ها وارد محیطی شده‌اند که بومیان فرهنگ آنها نبوده است، لیکن چون به صورت گروهی و خیل عظیم به شهر همدان مهاجرت کرده‌اند، توانسته‌اند برخی از ویژگیهای فرهنگی خود را حفظ کنند و حتی عناصری از فرهنگ خود را نیز به درون فرهنگ فارسی‌زبان‌ها وارد کنند، که در بررسی تحلیلی زبان فارسی همدانی به وجود واژگان متعدد ترکی پی می‌بریم. به طور کلی در اینجا دو فرهنگ عمده با هم رو به رو شده‌اند که بر اثر همزیستی طولانی با یکدیگر، بین آنها شرایطی توأم با درک متقابل ایجاد شده است. البته در فرهنگ مادی و برخی باورهای ترک‌های ساکن همدان تغییراتی دیده می‌شود، اما داده‌های گردآوری شده نشان می‌دهد که آنان برای حفظ

ویژگیهای فرهنگی خود در برخی از جنبه‌ها تمایلاتی دارند؛ به گونه‌ای که برخی خانواده‌ها هنوز بعد از یک قرن سکونت در همدان، به زبان ترکی آشنایی کامل دارند. تداوم ازدواجهایی از نوع سورورات و لویرات مؤید این ادعاست. در اینجا حفظ زبان ترکی، ناشی از ارتباط تنگاتنگ ترک‌های ساکن همدان با هم‌تباران خودشان در اطراف این شهر است. هنگام مقایسه بین زبان ترکی ساکنان همدان با ترک‌های اطراف، در می‌یابیم که واژه‌های متعددی از زبان فارسی وارد زبان ترکی ساکنان همدان شده است که این فرآیند بر اثر تراوش اجزای فرهنگ غالب به درون فرهنگ همجوار است، در ضمن مهاجرانی که بیش از سه دهه از سکونتشان در همدان می‌گذرد، همچنان زبان ترکی خود را حفظ کرده‌اند؛ آنها در اماکن عمومی شهر و بازار به زبان فارسی و در منزل و در مجالس دوستان و خویشاوندان خود، به ترکی صحبت می‌کنند.

ترک‌های ساکن همدان به زبان فارسی مسلط هستند، اما فارسی‌زبان‌ها، به ندرت زبان ترکی را فرا گرفته‌اند. در این رویارویی، ترک‌زبان‌ها برای تسهیل در امور زندگی و سازگاری بهتر با فرهنگ غالب (فرهنگ فارس‌زبان‌ها) نیاز به یادگیری زبان فارسی داشته‌اند؛ اما فارس‌زبان‌ها به دلیل بودن در بومگاه فرهنگی خود و نیز برخورداری از فرهنگ مسلط، نیازی به یادگیری زبان مهاجران نداشته‌اند.

در ضمن باید اضافه کنیم که در این میان ترک‌زبان‌ها ویژگیهای فرهنگی فراوانی را نیز از دست داده‌اند، زیرا اجتماع جدید ترک‌زبان‌ها بعد از ورود به شهر همدان، برای بقای بهتر خود نیاز به همسان‌گردی داشته است. لذا استفاده از زبان فرهنگ مسلط یکی از آن موارد است. جدول تطبیق هزینه‌های سالانه خانوار نشان می‌دهد که الگوی مصرف و هزینه‌های جاری سالانه آنها نیز تغییر پیدا کرده است و این اقدام آنها به منظور سازگاری با محیط جدید فرهنگی بوده است. اقلام مندرج در جدول نشان‌دهنده این نکته است که بینش آنها در مورد بهداشت و درمان، مسافرت، وسایل آرایشی و مواد غذایی تغییر یافته است.

بعد از ساکن شدن ترک‌های مهاجر در همدان، حتی تغییراتی در آداب غذایی آنها نیز مشاهده می‌شود؛ مثلاً پذیرفتن غذاهای جدید و استفاده از پروتئین دریایی و غیره. البته از ابتدا به دلیل نزدیکی این دو حوزه فرهنگی از نظر مکانی و شرایط مشابه اقلیمی، مشابهت‌های غذایی بین آنها وجود داشته است.

شیوه مرسوم ازدواج در میان ترک‌های اطراف همدان «تک‌همسری» است؛ اما موارد چندزنی نیز در بین آنها هست که البته در بین ترک‌های ساکن همدان به ندرت مشاهده می‌شود. ضمناً ازدواجهای خویشاوندی، مبادله‌ای، «سورورات»^۱ و «لویرات»^۲ در بین ترک‌های اطراف همدان نسبت به هم‌تباران ایشان در شهر همدان بسیار متداول‌تر است. گونه‌های مرسوم دیگر ازدواج میان ترک‌های اطراف همدان، ازدواج مبادله‌ای (قیزقیزا) و یا ازدواج «ناف بری» است که در میان ترک‌های ساکن همدان وجود ندارد.

امروز ازدواج بین ترک‌های ساکن همدان و فارس‌زبان‌های آن بدون هیچ مانع فرهنگی صورت می‌گیرد و البته فرزندان حاصل از این نوع ازدواجها فارس‌زبان هستند که آن هم به دلیل فرآیند همسان‌گردی ترک‌ها با فارس‌هاست.

در حال حاضر دیگر نمی‌توان فرهنگ ترک‌های ساکن همدان را یک فرهنگ «همگون» خواند، چون آنها دیگر یک گروه تک‌نژادی و همگون تلقی نمی‌شوند؛ گرچه هنوز تشابهات زیادی با هم‌تباران خود در اطراف همدان دارند، زیرا تعداد ویژگیهای فرهنگی که آنها حفظ کرده‌اند قابل توجه است.

در تجزیه و تحلیل فرهنگی دو جامعه ترک‌زبان و فارس‌زبان ساکن همدان، در می‌یابیم که این دو اجتماع نسبتاً باز هستند و در معرض عوامل تغییردهنده و نیز برخورد با دنیای خارج از حوزه فرهنگی خود قرار گرفته‌اند؛ بنابراین «ناهمگون» تلقی می‌شوند، اما ترک‌های اطراف همدان چون تک‌نژاد هستند و خیلی در معرض عوامل تغییر قرار نگرفته‌اند؛ در مقابل پدیده تغییر فرهنگی و اجتماعی مقاومت بیشتری نشان داده‌اند که حاصل آن حفظ فرهنگ یک‌دست و همگون خودی است.

ترک‌های همدان بر اثر همجواری با فارس‌ها و تغییراتی که در الگوی زیست آنها رخ داده است، به مشاغل جدیدی روی آورده‌اند. در ضمن آن گروه از ترک‌ها که بیش از سه دهه از ورود آنها به همدان می‌گذرد، نسبت به گروهی که اخیراً یعنی حدود یک دهه است وارد همدان شده‌اند، از وضعیت اقتصادی مطلوب‌تری برخوردارند.

به‌طور کلی هنگام تماس بین فرهنگ ترک و فارس در همدان، ویژگیهای مجرد

۱- Sororate قاعده‌ای که در آن مرد بعد از فوت زنش با خواهر زن خود ازدواج کند.
۲- Levirate قاعده‌ای که در آن زن بعد از مرگ شوهرش با برادر شوهر خود ازدواج کند.

فرهنگی آنها نیز با یکدیگر به رقابت برخاسته و فرآیند همسان‌گردی بین این ویژگیها رخ داده است. لذا برخی ویژگیها مانند ورود واژه‌های ترکی به زبان فارسی و بالعکس و موارد دیگر از درون یکی از این فرهنگها به درون فرهنگ دیگر رسوخ کرده است.

البته ترک‌های همدان کاملاً در فرهنگ فارس‌ها هضم نشده‌اند و همسان‌گردی مطلق صورت نگرفته است؛ به گونه‌ای که هنوز شاهد حفظ زبان و برخی دیگر از ویژگیهای فرهنگی خاص ترک‌ها هستیم، اگر چه فرهنگ کامل و جامع خود را نیز نتوانسته‌اند حفظ کنند. در حقیقت، نوعی هم‌سکنایی قومی با همزیستی مسالمت‌آمیز بین ترک‌زبان‌ها و فارس‌زبان‌ها ایجاد گردیده و هر دو اجتماع حق و حقوق یکدیگر را محترم می‌شمردند و کاملاً در شرایط سازگاری به سر می‌بردند البته اشتراکات مذهبی و فرهنگی میان آنها و نیز شمار زیاد ترک‌زبان‌ها در این شهر از عوامل مؤثر این همزیستی مسالمت‌آمیز به‌شمار می‌رود. از آنجایی که هر دو اجتماع ساکن در شهر همدان به دلیل برخورداری از شرایط یکسان، در معرض محرکات بیرونی بوده‌اند، لذا برای حفظ فرهنگ و شرایط خویش، به شناخت منطقی از یکدیگر پرداخته‌اند تا در سایه وحدت، در برابر محرکات بیرونی در امان باشند. زیرا شهر همدان به دلیل موقعیت جغرافیایی خاص خود، در حصر اقوام مختلف و تاخت و تازهای گوناگون بوده و در طول تاریخ نیز بابت آن تاوان سنگینی پرداخته است. انسان و مطالعات فرهنگی

به طور کلی در حال حاضر، هر دو قوم فارس‌زبان و ترک‌زبان ساکن در شهر همدان در جوی عاری از تضاد اجتماعی و نزاع قومی به سر می‌برند و به طور مشترک به سوی نوگرایی در مسیر فرهنگ ملی پیش می‌روند و هر کدام بر حسب ضرورت و نیاز، ویژگیهای قوی‌تر فرهنگ دیگر را می‌پذیرند.

نتیجه‌گیری

نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد که ترک‌زبان‌های اطراف همدان به دلیل آنکه کمتر دستخوش حوادث عمده در جریان توسعه و تکامل فرهنگی شده‌اند، هویت قومی و فرهنگی خود را بیشتر حفظ کرده‌اند. محدوده جغرافیایی و الگوی اقتصادی زندگی، کشاورزی، دامداری و صنایع بومی آنها چندان در معرض نوسازی قرار نگرفته است؛

به عبارت دیگر، ساختار اجتماعی آنها به گونه‌ای بوده که مانع پذیرش مشاغل و عوامل تغییردهنده شده است، زیرا در مقابل پدیده تغییر، بسته‌تر عمل کرده و تا حدی از مسیر توسعه ملی نیز به دور مانده است. برای اثبات این ادعا می‌توان به شاخصهای توسعه در سطح میانگین کل کشور مراجعه کرد.

مهاجرتهای اولیه ترک‌زبان‌ها به شهر همدان را یک محدوده زمانی ۶۰۰ ساله در برمی‌گیرد که طی این مدت، فرآیندهای پیچیده تماس فرهنگی، فرهنگ‌پذیری سازگاری و آمیختگی فارس و ترک در این شهر صورت گرفته که حاصل این تماسهای فرهنگی در طول تاریخ زندگی مسالمت‌آمیز بین آنها بوده است.

در مقایسه با ترک‌های اطراف همدان، ترک‌های ساکن همدان، پس از مهاجرت به این شهر در معرض تغییرات عمده قرار گرفته و ویژگیهای متناسب با شرایط جدید را برگزیده‌اند. به زبان مردم‌شناسی باید گفت که موقعیت ترک‌های ساکن همدان چنان می‌نماید که برخی از ویژگیهای فرهنگی آنها، دستخوش تغییر شده و برخی نیز حفظ شده است؛ در نتیجه درجه‌ای از همگرایی میان دو فرهنگ عمده (فارس و ترک) به چشم می‌خورد. در این همگرایی، هر دو فرهنگ دستخوش تغییر شده، اما فرهنگ ترک‌ها تغییرات بیشتری را پذیرفته است و آن هم ناشی از ورود به محیط اجتماعی و فرهنگی جدید می‌باشد که برای آنان در ابتدا بیگانه بوده است. در نهایت این دو فرهنگ در بستر زمان بر یکدیگر تأثیر گذاشته، به هم نزدیک شده و در عین حال، به سوی فرهنگ ملی در حرکت بوده‌اند.

منابع

- ۱- آمارنامه اقتصادی ایران در آغاز جنگ دوم جهانی، جلد ۲.
- ۲- بروس، جرالد. تاریخ مردم‌شناسی، ترجمه علی انتظاری، انتشارات جهاد دانشگاهی، مشهد، ۱۳۶۳.
- ۳- رضا، عنایت‌الله. آذربایجان و ایران، بنیاد دکتر محمود افشار یزدی، ۱۳۷۲.
- ۴- سازمان برنامه و بودجه استان همدان، گزارش مختصری از اوضاع اقتصادی - اجتماعی همدان، همدان، ۱۳۷۰.

- ۵- سازمان برنامه و بودجه همدان، آمارنامه استان همدان، ۱۳۷۳.
- ۶- سبزیان، سعید. بررسی علل مهاجرت‌های استان همدان، پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی، ۱۳۷۳.
- ۷- سرانا، گوپالا. روش تطبیق در علوم اجتماعی، ترجمه رحیم فرخ‌نیا، انتشارات مرندیز، مشهد، ۱۳۷۳.
- ۸- طرح مطالعاتی توسعه روستاهای استان همدان، تهران پژوهش، تهران، ۱۳۷۰.
- ۹- گزارشهای سازمان برنامه و بودجه استان همدان در سالهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵.
- ۱۰- هیئت، غفار. پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان‌شناسی دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ۱۳۶۶.

- 11- Barnett, H.G. (1953). Innovation: The Basis of Cultural Change NewYork, P. 20.
- 12- Lauer, H., (1974). Perspectives on Social Change. Allyn and Bacon.
- 13- Nisbet, R. (1969). Social Change and History NewYork, Oxford University Press, P. 2470